

Jakabffy Tamás*
Kolozsvár

Az énekelt zsolozsma: az ökumenikus közeledés nagy lehetősége

Das gesungene Stundengebet,
als Chance der ökumenischen Annäherung. Zusammenfassung

Obwohl die liturgische Praxis des Stundengebetes (officium), geschichtlich gesehen, von den siebenbürgischen Konfessionen gar nicht fremd ist, muss sie heutzutage neulich entdeckt werden. Die Psalmen als veroffenbarte Texte, die quasi zentrale Tragmittel des Stundengebetes sind, zeigen sich für alle historischen konfessionellen – d. h. für katholische, reformierte, evangelische – Gruppen tauglich ökumenische Spiritualität zu verwirklichen. Der kurze Artikel bietet Anhaltspunkte für eine ökumenische Konzeption des gesungenen Stundengebetes.

Schlüsselwörter: Liturgie, Ökumene, Psalm, Stundengebet.

Ahhoz, hogy tárgyunkról érdemben és távlatosan szóljunk, a felekezeti zsolotáros istentiszteletek gyakorlatának közös alapjaként legalább két sarkételt kell elfogadottnak tekintenünk:

1. A Szentírás – és ezen belül A zsolotáros könyve – kinyilatkoztatott/kijelentett szöveg, amely irodalmi, poétikai, retorikai stb. jegyein túl a fizikai világot meghaladó valóságra irányítja a hívő ember figyelmét, ezért benne nem csupán szellemi-esztétikai befogadás-élményt indukál, hanem alkalmassá válik az Istenhez való beszéd megformálására; az „irodalmi” Biblia-szöveg és annak nyelvi arculata ezért istentiszteleti kifejezőmóddá magasodhat.

2. A különféle keresztény hitrendszerek és felekezetek doktrinális sajátosságainak tiszteletben tartása mellett a Szentírás alapú együttes imádkozásban lehetségessé válik a lelki közösség, amely a keresztyénekben megalapozza és élhetővé teszi az egyházegyetemesség meggyőződését.

Az alábbiakban a keresztyénység *nyugati* (nyugat-európai) rítuscsoportjában gyökerező, a reformált egyházak körében is szervesült liturgikus hagyományról beszélünk. Előljáróban fontos megjegyezni, hogy vizsgálódásunkban elsősorban a *trinitárius* egyházakra kell koncentrálnunk; az erdélyi unitáriusok körében – kissé a hazai református egyházhoz hasonlóan – a zsolotáros istentiszteletnek ma már sajnos nincs gyakorlati nyoma vagy megvalósulása.

* Jakabffy Tamás (1966) újságíró, szerkesztő, egyházzeneész. A kolozsvári Schola Gregoriana Monostorinensis liturgikus énekegyüttes (1998) alapító vezetője.

Terminológia

*Istentisztelet*en rendszerint a vasár- vagy ünnepnap „templomozást” szokás érteni, amely – mai protestáns szóhasználatban – a katolikusok szentmiséjének feleltethető meg.

1. Helyesebb volna azonban istentiszteletnek tekinteni minden olyan a) közösségi, b) nyilvános és c) szabályozott imádságot, amely egy adott keresztyén/keresztyén közösség életében több-kevesebb rendszerességgel megtörténik. Ebben az értelemben az *istentisztelet a liturgia szinonimája*, és nemcsak a szentmise (kat.), a prédikációs, illetve úrvacsoraszentesítés vagy egyéb szertartással összekapcsolt istentisztelet (prot.) fér bele, hanem a zsolnáros közösségi imádság is – illetőleg szentelmények ceremoniális végzése (kat.).

2. Tágabb értelemben istentiszteletnek kell tekintenünk a magánimádságot, illetőleg az alkalmi – kötetlen szerkezetű és szövegű – tanúságtételeket, spontán közösségi dicsőítést is, mindazt tehát, ami a benne résztvevő(k) számától függetlenül az ember párbeszéde – hódolata, kérése, hálaadása, bűnbánata – Istennel. E tágabb értelmű istentisztelet *nem liturgikus* – esetleg paraliturgikus – jellegű.

A zsolnáros istentiszteletet elvileg az egyetemes keresztyén/keresztyén egyház folyamatos liturgikus életének részeként kell szemlélnünk, függetlenül attól, hogy helyi gyakorlatok igazolják-e ezt vagy sem.

a) A közkeletű, szláv gyökerű *szolozsma* szó mellett a katolikus egyházban *officium*nak (szent hivatalnak/kötelességnek), illetőleg a 20. századtól az *imaórák liturgiájának (liturgia horarum)* nevezik az idő folyamatos megszentelésére hivatott közösségi imaformát.

b) Az evangélikusok körében a *napszaki istentisztelet*, *zsolnáros istentisztelet*, illetve a tartalmilag nem túl pontos *közös imádság* megjelölés hagyományos.

c) A református istentiszteleti élet ma igen kevésbé ismeri (el) a szolozsmát, de ahol tudomást vesznek róla, ott leginkább *zsolnáros istentisztelet*nek hívják – korábban *mellék-istentisztelet*nek is mondták. (Az ún. homíliás istentiszteletek megoszlanak vasárnap- és ünnepnap délelőtti, délutáni, tanító és kátémagyarázatos istentiszteletekre.)

A továbbiakban az egyszerűség és közérthetőség kedvéért a *zsolnáros istentisztelet* megjelölést használjuk.

A zsolnáros istentisztelet és lelki motivációja

A zsolnáros istentiszteletet a keresztyénség/keresztyénség korai századaitól kezdve a folyamatos közösségi imádkozás iránti igény motiválja, mégpedig az idő megszentelésének jegyében. A „szüntelen imádkozásra” való újszövetségi felszólítás valóra váltása hozta magával a napszakokra osztott, de a folyamatosság élményét is szavatoló liturgikus imamód széles kibontakozását. Ennek meghatározó szövegalapja a zsolnárkönyv, amely a Szentírás egyetlen, teljes egészében imádságos recepcióra és használatra hivatott könyve. A zsolnáros istentisztelet tehát a szöveg kinyilatkoztatottsága/kijelentettsége folytán megcsillantja előttünk annak lehetőségét, hogy elsajátíthatjuk és használhatjuk „Isten anyanyelvét” a magunk közösségi imádságában.

A zsolnáros istentisztelet folyamatosan megformálódott gyakorlatai lehetővé teszik, hogy átadjuk magunkat a szövegnek, mégpedig nem teológiai értelmezések és kommentárok szintjén, hanem a zsolnárok „lelkületének” átvételében – persze a mindenkori jelen paradigmájában. A nap mint nap közösen énekelt/mondott imádságban ugyanis nem lényegi szükséglet a zsolnárszövegek „lineáris” tudati feldolgozása, ehelyett inkább arra összpontosítunk, hogy az egyes szövegek a maguk teljességében szóljanak

hozzánk (útmutató lehet persze néhány előzetesen megállapított kiemelés – például a pszalmódia keretétől szolgáló antifóna).

A zoltáros istentisztelet további lelki motívuma: szabaddá válni szívünkben Isten előtt; az egyéni szándékokon, törekvéseken, preconcepciókon való felülemelkedés révén a közösen mondott szövegben (az ajkak „áldozatában”) valósítani meg a szív áldozatát. Ez természetesen összekapcsolódik a közösségi fegyelemmel, amelynek forrása is, rendeltetése is az Isten felé fordulás. A zoltárok, kantikumok, illetve az extrabiblikus szövegek (például himnuszok) egyaránt alkalmasak arra, hogy hozzájuk alkalmazzuk, illeszküdjünk lelkünk világát – ahogyan a benedeki Regula 19. fejezetében olvassuk: „úgy álljunk a zsolozsmázáshoz, *hogy elménk megfeleltetessék hangunknak/szavunknak*” – [...] *ut mens nostra concordet voci nostrae*.

Az egység és szabályozottság – még a zoltáros istentiszteletek kor- és regionális függőségei dacára is – az egyháziasság megélésének záloga. S itt természetesen érdemes a felekezetiiségtől elvonatkoztatni, és az egyetemes egyházra, Krisztus szándékára összpontosítani.

Ami az *énekelt* zoltáros istentiszteletet illeti: bár az egyes felekezeti, rendi stb. hagyományok, a latin és a nemzeti nyelvek párhuzamosságai olykor divergenciához vezethetnek, az énekelt zoltáros istentiszteletnek *közös* a megszólaltatási étosza. Elsősorban a recitációra kell gondolnunk, amely a legalkalmasabb forma a szentírási szöveg elmélkedő, ugyanakkor nem elmélázó, könnyen követhető, de rendezett megszólaltatásához. A zoltártónusok étosza az *ismert rendre* alapul, kollektív tudásra és magatartásra, a szabály biztonságára, ritmus és oldódás kettősségére. Ritmusa egészében a beszéd ritmusához igazodik, a dallam ezért engedelmes szolgálója lesz a szöveg értelmének. Ekként valósul meg az, hogy a liturgikus ének – esetünkben a zoltáros istentisztelet recitációja – nem esztétikai cél, hanem az imaközösség inkarnálása.

A recitált liturgikus imádság ekként – miközben magába öleli az egyént – kizárja az individualizmust, szövegében pedig maximálisan valósítja meg a *sola scriptura* eszményét.

„A liturgia szelleme” és az ökumenikus törekvések

A címben megfogalmazott hipotézisünk, hogy ti. a zoltáros istentisztelet gyakorlása az ökumenikus törekvések kibontakoztatásában sikereket ígérhet, esetleg azt is sugallhatja, hogy a zoltáros istentiszteletet mintegy eszközként gondolnánk „felhasználni” a felekezeti közötti párbeszédben. Erről ilyen *közvetlen* és *mechanikus* képzetet természetesen nem alkothatunk. A zoltáros istentiszteletnek nem lehet a liturgián *kívüli* eszközértéke. Az azonban a gyakorlati megfontolások rendjén nagyon is szem előtt tartandó, hogy liturgikus méltóságánál és érvényénél, hagyománykincsénél, illetve primér biblikus vétetésénél fogva a zoltáros istentisztelet olykor megfelelőbb lelki környezetet tud teremteni különböző felekezetekhez tartozó keresztyének/kereszténynek közös imádsága számára, mint az „ökumenikus istentiszteletként” olykor nagyon hevenyészett „igeliturgia” – de akár mint a hagyományos értelmű „homíliai istentisztelet” is. A zoltáros istentiszteletnek ugyanis olyan, számos évszázadon át érlelt, csiszolt szerkezete és tartalmi konzisztenciája van, amely teológiai és liturgikus üzenetében messze túlszárnyalja a talán épp csak a mához kapcsolódó, alkalmi keresztyén/keresztényen „fogyasztói igényeket” tükröző, improvizált (para)liturgikus formákat.

1. Azt merjük állítani tehát – először –, hogy a 21. század elején elképzelhető olyan zsolozsmázó *katolikus*, vagy zoltáros istentiszteletet végző *evangélikus*, illetve ilyet be-

vezető *református* közösség, amely megérzi – persze nagy és kitartó tudatosító munka árán –, hogy a zsolttáros istentiszteletünk közös gyökérezete a felekezetek liturgiai közlekedésének reményére jogosíthat fel. Ezzel a kijelentéssel – nehogy félreérthető legyen! – a legkevésbé sem sugalljuk vagy szorgalmazzuk pl. a református istentiszteleti élet átfogó „katolizálását”. Tisztában vagyunk azonban vele, hogy bizonyos protestáns körökben érdeklődés mutatkozik a 16–17. századi graduálénekes hagyomány iránt, amelybe szervesen beletartozik a napszaki közösségi imádkozás (*laudes/matutinum*, illetve *vespera*, kisebbrészt *prima*) gyakorlata. Tudjuk azt is, hogy e graduálénekes múlt iránt érdeklődők a legkevésbé sem pusztán történetisége miatt tisztelik és keresik e századok tanúságait, hanem a szinkron alkalmazhatósági lehetőségeit is igénylik.

2. Azt is merjük állítani továbbá, hogy a zsolttáros istentiszteletben sem alapvető (rendszeres) teológiai, sem gyakorlati elemek nincsenek, amelyek kizárnák a zsolttáros istentisztelet *felekezetközi* végzését.

3. Állítjuk harmadszor, hogy körültekintően, a források alapos ismeretének birtokában és az arányosság elvét szem előtt tartva az egyes felekezeti hagyományanyagokból igenis *kompilálható* olyan imaórák, amelyek meg tudják valósítani a teljes érvényű liturgikus imaegységet. Ilyen kísérlet ma már van Erdélyben, Kolozsváron, még ha az indulás és a „stílusra-találás” szakaszában is.

E harmadik állítás margójára a következő megjegyzéseket kell tennünk:

Az ökumenikus zsolttáros istentiszteleti anyag szerkesztésekor az imaórák liturgiájának eredeti értelme, ti. az idő folyamatos megszentelésének alapvonása, háttérbe szorul. Csakhogy ez a folyamat számos egyház- és liturgiátörténeti okból sajnos már sok évszázaddal ezelőtt kezdetét vette, legalábbis akkor, amikor a hagyományos napi 7+1 imaórát „redukálták”, hogy ezek közül csupán a *matutinum*, a *laudes*, egy „olvasmányos” napközi imaóra, illetve a *vesperás* maradjon általános használatú.

Mai és itteni körülmények között egy ökumenikus használatra szánt, kompilált zsolttáros istentiszteleti rend egyelőre csak „alkalmi” lehet, igen kevésbé tükrözve a napszakokhoz rendelt, ismétlődő zsolttárok és a *lectio continua* kettős és párhuzamosan érvényesülő rendszerét.

Az ökumenikus használatra szánt zsolttáros istentiszteleti anyagnak híven kell illeszkednie a közös imaórán részt vevők felekezeti érzületéhez. Ez az arányosság kérdését veti fel. Meg kell állapítanunk, hogy e tekintetben a bőszeges katolikus és viszonylag tágas evangélikus anyaghoz képes a református énekelt zsolozsma-anyag jószerével az ÖG-ra korlátozódik. Alapos tájékozódást és körültekintő mérlegelést igényel, miképpen alakíthatók, „korszerűsíthetők”, illeszthetők az archaikus graduálénekek (antifónák, rezponzóriumok, himnuszok, benedicamusok) a 21. századi magyar liturgikus nyelvhez. A leginkább járható útnak azt látjuk, hogy a zsolttár-, illetve a kantikum-recitációban korszerű szövegváltozatot használjunk, miközben a nem-recitatív (oligotonikus, neumatikus) énekelt részek nemcsak dallamukban, de szövegükben is tükrözzék származásuk korát, vagyis őrizzük meg őket hűségesen. Ez óhatatlanul némi stílustörést eredményez, de ennek tudatos vállalásával oldható fel a történeti anyag iránti tisztelet és a szövegbeli „otthonosság”, *kor-szerűség* dilemmája és/vagy párhuzama.

Nyilvánvaló, hogy a zsolttáros istentisztelet szöveganyaga és tónusai könnyen kezelhetőek kell legyenek, és ne sugalljanak valamiféle „muzeális” érdekű anakronizmust az imádkozók felé. Ajánlatosnak tűnik ezért olyan magyar zsolttárfordítást választani, amely – még ha a történeti fordítások szellemisége jegyében fogant is – nem áll távol korunk nyelvtől.

Ami a recitálótónusokat illeti, múlhatatlanul fontos, hogy az egyes felekezeti hagyományok közül kiválasszunk egy általánosan használandót és következetesen kitartsunk mellette. Jó és fontos az, ha a zoltáros istentiszteletre összegyűlő vegyes felekezetű közösségnek kialakul az egységes zoltártónus-készlete, lehetőség szerint kevés termináció-differenciával.

Alább – végezetül – olyan szöveg- és dallamgyűjteményeket ajánlunk, amelyekből leginkább meríteni lehet egy ökumenikus használatú zoltáros istentiszteleti rend anyagának megszerkesztésekor.

Katolikus használatúak

Népszolozsmák. Énekes Zsolozsma az Esztergomi Breviárium alapján. Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom, 1990.

Latin–magyar nappali zoltároskönyv (Diurnale) az Esztergomi Breviárium és a Premontrei Breviárium alapján a Premontrei Rend Gödöllői Kanóniájának használata szerint. Szent Gellért Kiadó, 2000.

Pannonhalmi zsolozsma. A Magyar Bencés Kongregáció zsolozsmáskönyve (ideiglenes használatra). Pannonhalma, 2004. [Előnye a gazdag himnusz- és antifóna-anyag.]

Protestáns használatúak

Öreg Graduál. Gyulafehérvár, 1636. – az alkalmazáshoz gondos preparálással!

Ferenczi Ilona – Dobszay László – Bódiss Tamás – Farkas Zoltán (szerk.): *Protestáns graduál.*

Szemelvények a 16–17. századi protestáns graduálok anyagából istentiszteleti és oktatási célra. ReZeM Budapest 1996.

Gyülekezeti liturgikus könyv. (Evangélikus istentisztelet). Luther Kiadó, Budapest 2007.

Papp Anette: *Protestáns vesperások ádventtől vízkeresztig.* Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem [LFZE], Budapest 2006.

Papp Anette: *Protestáns vesperák büjtelőtől nagybétig.* LFZE, Budapest 2007.

Papp Anette: *Thesaurus Gradualium. I. Protestáns graduál-antifonák.* MTA-TKI-LFZE, Egyházzenei Kutatócsoportja és Magyar Egyházzenei Társaság, Budapest 2010.

Ökumenikus vespera az evangélikus templomban, 2010. április 9.